

ШЕВЧЕНКО Д. А.,
кандидат юридичних наук
(Харківський національний університет
внутрішніх справ)

УДК 340.15
DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2021.1.2.5>

ПРАВОВИЙ ЗВИЧАЙ ЯК ОСНОВА УКЛАДЕННЯ ТА РОЗІРВАННЯ ШЛЮБУ В УКРАЇНІ (XVIII-XX СТОЛІТТЯ)

Наукова стаття присвячена дослідженню та комплексному аналізу правового звичаю як основи укладення та розірвання шлюбу в Україні XVIII-XX століття.

З урахуванням доктринального дослідження констатовано, що давньослов'янські уявлення про шлюб як про договір між батьками нареченого і нареченої були досить неоднозначні, адже батьківський авторитет і батьківське слово продовжувало залишатися у більшості першою і останньою умовою при вирішенні питання про укладення шлюбу, але, тим не менш, дія окремих указів, які стали прийматися у XVIII столітті стало одним з кроків, спрямованих на захист дітей від батьківського свавілля у родині. Вказано, що у XVIII столітті принципам Кормчої книги, шлюб передували заручини – угода, під час якої батьки нареченої і нареченого домовлялися про укладення шлюбу і домовлялися про придане. Акт заручин оформлявся спеціальним записом. На випадок порушення обіцянки одружитися встановлювалася неустойка, що досягала іноді значних розмірів. Одночасно священник робив вінцевий запис, який необхідно було пред'явити під час вінчання. Для першочергового вирішення в сфері сімейно-шлюбних відносин Петром I було обрано два завдання: позбавлення окремих застарілих пережитків зобов'язань у сфері майна та ліквідація релігійної обов'язковості церковних доручень.

Акцентовано увагу на тому, що саме метричні книги були аж до XX століття на українських землях були єдиним достовірним джерелом встановлення року народження, числа народжених та померлих, наявності факту вінчання і кількості раз вступу однією особою в шлюб і без них неможливо було дотримання цілого ряду умов укладення шлюбу. Тому, незважаючи на те, що парафіяльні священники не поспішали міняти свої звички, у XVIII столітті з'явилися обставини, які породжували відступ від основного правила укладення шлюбу – церковного вінчання.

Ключові слова: шлюб, сім'я, шлюбно-сімейні відносини, сімейні правовідносини, подружжя, майнові права подружжя, немайнові права подружжя, майнові відносини подружжя.

Shevchenko D. A. Legal custom as the basis of marriage and divorce in Ukraine (XVIII-XX centuries)

The scientific article is devoted to the study and comprehensive analysis of legal custom as a basis for marriage and divorce in Ukraine in the XVIII-XX centuries.

Taking into account the doctrinal study, it stated that the ancient Slavic ideas about marriage as a contract between the parents of the bride and groom were quite ambiguous, because paternal authority and paternal word continued to remain in most first and last condition when deciding on marriage, but less, the effect of certain decrees, which began to be adopted in the XVIII century, was one of the steps aimed at protecting children from parental arbitrariness in the family. It is stated that in

the XVIII century the principles of the Helmsman's book, marriage was preceded by engagement - an agreement during which the parents of the bride and groom agreed on the marriage and agreed on the dowry. A special record made out the engagement certificate. In case of violation of the promise to marry, a penalty was set, which sometimes reached significant amounts. At the same time, the priest made a crown record, which had presented during the wedding. For the primary solution in the field of family and marriage relations, Peter I chose two tasks: the deprivation of certain obsolete remnants of obligations in the field of property and the elimination of the religious obligation of church orders.

Emphasis is placed on the fact that metric books were in the Ukrainian lands until the XX century were the only reliable source of establishing the year of birth, number of births and deaths, the fact of marriage and the number of marriages by one person and without them it was impossible to comply with a number of conditions. Marriage. Therefore, despite the fact that parish priests were in no hurry to change their habits, in the XVIII century there were circumstances that gave rise to a departure from the basic rule of marriage - a church wedding.

Key words: *marriage, family, marital and family relations, family legal relations, spouses, property rights of spouses, non-property rights of spouses, property relations of spouses.*

Постановка проблеми. В умовах затвердження ключових постулатів щодо державно-управлінських перетворень на засад демократичних, правових та соціальних інститутів та ідей, проблеми шлюбно-сімейних відносин відіграють ключову роль як фундаментальний елемент державно-суспільного життя. Сім'я є первинним соціальним осередком і джерелом відтворення соціуму, яке постає в якості виховного середовища в рамках якого формується і закріплюються на побутовому рівні світоглядні, культурологічні та моральні основи життєдіяльності суспільства. Процес інтернаціоналізації соціокультурних норм детермінований, перш за все, сімейною соціалізацією. Разом з тим, доводиться констатувати, що аж до теперішнього часу в історико-теоретичній юридичній науці проблемам сім'ї та шлюбу уваги приділяється явно недостатньо, а наявні роботи носять або суто галузевий, або прикладний характер.

Стан дослідження. Проблеми, що є важливими як у теоретичному, так і в практичному аспектах для осмислення предмету дослідження розглядалися у працях як сучасних українських та зарубіжних фахівців, так і науковців, зокрема такими як В. Бобровник, С. К. Бостан, О. М. Головка, В. Д. Гончаренко, С. Д. Гусарєв, В. М. Єрмолаєв, К. Р. Добкіна, О. В. Зайчук, В. М. Іванова, О. Л. Копиленко, Кудін С. В., П. П. Музиченко, Н. М. Онищенко, В. І. Озель, В. В. Россіхін, В. О. Румянцева, А. Й. Рогожин, О. Д. Святоцький, Н. Є. Толкачова, І. Б. Усенко, А. С. Чайковський, А. Є. Шевченко, О. О. Шевченко, О. А. Явор, О. Н. Ярмиш та ін. В той же час, не дивлячись на сталий науковий інтерес до вказаної проблематики, опрацювання та виокремлення правових засад укладення та розірвання шлюбу в Україні у XVIII-XX століття належить до малодосліджених тем.

Внаслідок чого, **метою** даної статі є дослідження та комплексний аналіз правових засад укладення та розірвання шлюбу в Україні у XVIII-XX століття.

Виклад основного матеріалу. Давньослов'янські уявлення про шлюб як про договір між батьками нареченого і нареченої були досить неоднозначні, адже батьківський авторитет і батьківське слово продовжувало залишатися у більшості першою і останньою умовою при вирішенні питання про укладення шлюбу, але, тим не менш, дія окремих указів, які стали прийматися у XVIII столітті стало одним з кроків, спрямованих на захист дітей від батьківського свавілля у родині [1, с. 93].

У XVIII столітті принципом Кормчої книги, шлюбу передували заручини – угода, під час якого батьки нареченої і нареченого домовлялися про укладення шлюбу і домовлялися

про придане. Акт заручин оформлявся спеціальним записом. На випадок порушення обіцянки одружитися встановлювалася неустойка, що досягала іноді значних розмірів. Одночасно священник робив вінцевий запис, який необхідно було пред'явити під час вінчання. Для першочергового вирішення в сфері сімейно-шлюбних відносин Петром I було обрано два завдання: позбавлення окремих застарілих пережитків зобов'язань у сфері майна та ліквідація релігійної обов'язковості церковних доручень.

Для вирішення поставлених Петром I завдань був розроблений і прийнятий спеціальний указ, відповідно до якого заручини тепер мали відбутися незадовго до шлюбу, як це було раніше, а за шість тижнів до вінчання. Однак, якщо наречений обручив собі наречену неблагообразну або згубну, пошкоджену, може від неї бути вільний [2, с. 9]. Діюче законодавство дозволяло розірвати доручення, якщо наречений заздалегідь не знав про фізичні вади або погане здоров'я своєї нареченої, а після заручення і ближчого знайомства вона йому не сподобалася. Можливість розірвання заручин була продиктована життєвими реаліями: адже часто заручалися зовсім незнайомі один одному люди, і замість кривої, кульгавої або рябої нареченої на оглядинах показували або її красиву сестру, або служницю [3, с. 19].

Навіщо ж тоді слід було зберігати Указом процедуру заручин і ще встановлювати шеститижневий проміжок між ним і шлюбом? Цього вимагала епоха: до заручин молоді люди могли зовсім не знати один одного, після заручення громадські звичаї того часу дозволяли більшу свободу спілкування між нареченим і нареченою. Саме в цей півторамісячний період між ними могли встановитися особисті симпатії чи антипатії.

У першій чверті XVIII століття статі різної статі отримали можливість пізнавати один одного і без заручення, зокрема, за допомогою впровадження асамблей, на яких могли бути присутніми і жінки вищого стану [4, с. 8]. Це нововведення створювало умови для реалізації указу про свободу вибору при укладанні шлюбу [5, с. 11]. В архівних матеріалах вказувалося, що приємно будучи невільниками в будинках своїх, користуватися всіма привілеями суспільства, прикрашати себе шатами і уборами [6, с. 16]. Але зміни в суспільному житті відбувалися не одразу, вказувалося, що на асамблеях дами завжди сидять окремо від чоловіків, так що з ними не тільки не можна розмовляти, але не вдається майже сказати і слова: коли не танцюють – все сидять, як німі, і тільки дивляться один на одного [7, с. 102].

Проте, вже в другій половині XVIII століття картина суспільного життя змінилася до протилежної крайності. М. Ф. Володимирський-Буданов відмічав, що звичаї дійшли «до громадської розбещеності» [8, с. 109]. ... відімкнув терема і широко відкрилися гостинні асамблеї з неодмінною участю жінок, з танцями на іноземний манер, взаємними обіймами і обов'язковими поцілунками. У незвичних костюмах, в тісних корсетах, з фіжмами, в черевиках з каблучками, в величезних напудрених перуках, з довгими шлейфами жінка тільки перший час відчувала себе не зовсім авантажно [9, с. 200]. Молодь вищих верств «охопила пристрасть до танців і нестримного флірту». «Вміти подобатися» – ось що стало ідеалом жінки. Дівчинкою її навчали танців, стрибання на балах, дівчиною вона ловить себе чоловіка і вже дамою до смерті стрибає на балах [10, с. 8]. В таких умовах вже не було чого турбуватися про те, що молоді люди до шлюбу могли не знати один одного в обличчя.

У 1774 році на українських землях, які знаходились у складі Російської імперії навіть була зроблена спроба повернути заручинам їх колишню канонічну строгість: всі справи про розірвання обручення пропонувалося подавати через Синод на «високий розсуд». Знову з'явилися всі колишні труднощі переходу від заручин до шлюбу, але такий порядок утримався недовго і вже у 1775 році існування заручення, як окремого акту, було знищено указом Синоду [11, с. 2].

Процедура підготовки до вінчання змінилася мало. Продовжував зберігати свою силу обшук. Священик сповіщав своїх парафіян про майбутній шлюб під час недільної чи святкової служби, яка збирала найбільше число людей, в інші дні зайнятих невідкладними справами. Мета такого оголошення – поставити прихожан до відома про майбутнє вінчання як про важливу подію в житті парафії. При цьому священник чекав від будь-якого парафіянина інформації про нареченого і наречену, що свідчить про перешкоди до укладення шлюбу.

Оголошення здійснювалося тричі, тому називалося триразовою публікацією: священник повинен був через перші три неділі при закінченні літургії і при усьому тодішньому народному зібранні сповіщати, що такий і така бажають в законний шлюб вступити, і ще з їх батьків, родичів і свояків, або ж і зі сторонніх людей знають якусь до шлюбу їх перешкоду або обставини, то про те священнику негайно, а щонайменше не пропускаючи вищезазначених на це повідомлення або публікацію певних трьох тижнів знати дати [12]. Якщо в результаті проведення обшуку обставини, що перешкоджають шлюбу, виявлені не були, священник призначав вінчання.

Для вінчання була потрібна вінцева пам'ять. Розмір вінцевого мита у другій половині XVIII століття було збільшено удвічі, але його уніфікації не було, адже суми залежали від традицій епархії і коливання ринкових цін. У окремих епархіях, наприклад, якщо вступали в перший шлюб брали шість копійок, але така сума могла становити й вісімнадцять копійок.

Висновки. Таким чином, можна зробити висновок, що саме метричні книги були аж до XX століття на українських землях були єдиним достовірним джерелом встановлення року народження, числа народжених та померлих, наявності факту вінчання і кількості раз вступу однією особою в шлюб і без них неможливо було дотримання цілого ряду умов укладення шлюбу. Тому, незважаючи на те, що парафіяльні священники не поспішали міняти свої звички, у XVIII столітті з'явилися обставини, які породжували відступ від основного правила укладення шлюбу – церковного вінчання.

Список використаних джерел:

1. Копелянская С. Е. Социально-правовая помощь матери и ребенку. Москва : Гос. изд-во мед. лит-ры, Медгиз, 1950. 244 с.
2. Костянтиноградське духовне правління, м. Костянтиноград, Катеринославського намісництва. ДАХО (Державний архів Харківської області). Ф. 1021. Оп. 1. Спр. 1.
3. Другокласний дівочий монастир, Хорошевський Вознесенський, с. Хорошеве, Харківського повіту. ДАХО (Державний архів Харківської області). Ф. 11. Оп. 1. Спр. 1.
4. Таращанське повітове поліцейське управління, м. Тараща Таращанського повіту Київської губернії. ДАКО (Державний архів Київської області). Ф. 1302. Оп. 1. Спр. 10.
5. Харківська духовне правління. ДАХО (Державний архів Харківської області). Ф. 578. Оп. 3. Спр. 2.
6. Щербатов М. М. О повреждении нравов в России. Москва : Наука, 1984. 342 с.
7. Эскин Ю. М. Очерки истории местничества в России XVI – XVII вв. Москва : Квадрига, 2009. 512 с.
8. Тимофеев В. Женщина в век фиджм и папильёна (Очерк нравов XVIII века). Наша старина. 1914. № 5. С. 423-426.
9. Козырев Н. Эволюция взглядов на положение русской женщины. Наша старина. 1914. № 2. С. 192-201.
10. Колекція метричних книг відділу реєстрації актів цивільного стану Ананьївського районного управління юстиції Одеської області. ДАОО (Державний архів Одеської області). Ф. 896. Оп. 1. Спр. 11.
11. Переяславське дитяче містечко Київської окружної інспектури народної освіти, м. Переяслав Київського округу. ДАКО (Державний архів Київської області). Ф. Р-1533. Оп. 3. Спр. 62.
12. Полное Собрание Законов Российской Империи: Собрание второе: С 12.12.1825 по 28.02.1881: в 55-ти томах. Санкт-Петербург : Тип. 2-го Отд-ния Собств. Е. И. В. Канцелярии, 1830-1885. URL: http://elibrary.shpl.ru/ru/nodes/260-polnoe-sobranie-zakonov-rossiyskoy-imperii-sobranie-vtoroe-s-12-12-1825-po-28-02-1881-v-55-ti-t-s-ukaz-spb-1830-1885?per_page=100

